

פרשת חוקת

הרב אמנון בזק

בני ישראל - הדור החדש

מצרים, שנכשלו ולא יכלו להשתחרר ממנטליות העבדות שאותה הפנימו במשך דורות רבים במצרים, קיוו משה ואהרן שהדור החדש יגיב באופן אחר על תלאות הדרך. והנה, נראה ששום דבר לא השתנה. גם הדור הזה כקודמו. לשם מה אפוא עברו ארבעים שנה של דריכה במקום?

נראה, שכך ניתן גם להבין את פשר כעסם של משה ואהרן לאחר צו ה', ואת דבריהם הקשים לבני ישראל:

"שמעו נא המרים, המן הסלע הזה נוציא לכם מים".

(כ', ז)

בין אם בכך נסתכם כל חטאו של משה, כאמור בתהילים - "ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם: כי המרו את רוחו ויבטא בשפתי" (תהילים ק"ו, לב-ג)², ובין אם משה חטא בחטאים נוספים - ברור שהכעס הוא מקור החטא והגורם המרכזי שלו. כעס זה, לדברינו, נובע מהאכזבה הקשה של משה ואהרן מהדור החדש.

כעת נותרה השאלה: כיצד לנהוג בדור זה כדי שלא יגיע למקום שאליו הגיע הדור הקודם?

ב. "חטאנו כי דברנו במשה ובך"

לאחר סיומה של פרשת מי מריבה, שוב מזדמנת לבני הדור החדש סיטואציה מוכרת מימי הדור הקודם:

"ויסעו מהר ההר דרך ים סוף לסבב את ארץ אדום, ותקצר נפש העם בדרך: וידבר העם בא-לוהים ובמשה, למה העליִתנו ממצרים למות במדבר כי אין לחם ואין מים ונפשנו קצה בלחם הקלקל".³ (כ"א, ד-ה)

על תלונה זו, אופן התגובה של משה ואהרן הוא יוצא דופן: הם כלל אינם מגיבים, ובמקום זה מגיעה מייד תגובת הקב"ה:

"וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים וינשכו את העם, וימת עם רב מישראל".⁴ (כ"א, ו)

בכך לא נסתיימה חריגותה של פרשה זו. לאחר המכה הקשה פונים בני ישראל אל משה, ומבקשים ממנו להצילם מהנחשים:

"ויבא העם אל משה ויאמרו - חטאנו כי דברנו בה' ובך, התפלל אל ה' ויסר מעלינו את הנחש...".⁵ (כ"א, ז)

א. "שמעו נא המורים"

את דיוננו בפרשה אנו מבקשים לפתוח בפרשת חטאו של משה, על אף שאין היא עומדת במרכז עיוננו. לא נעסוק במגוון הניסיונות שנעשו לזהות את חטאו המדויק של משה, אלא בעיקר ברקע לחטא.

פרק כ' פותח את תיאור אירועי שנת הארבעים בתלונת בני ישראל על משה:

"וירב העם עם משה ויאמרו לאמר - ולו גוענו בגוֹע אחינו לפני ה': ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה, למות שם אנחנו ובעירנו: ולמה העליִתנו ממצרים להביא אתנו אל המקום הרע הזה, לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין לשתות".⁶ (כ', ג-ה)

בתלונה זו, לכאורה, אין כל חדש: העדפת מוות מוקדם על פני מוות ברעב ובצימאון במדבר בוטאה זה מכבר על ידי בני הדור הראשון ליציאה ממצרים, כגון במדבר סין - "מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשבע, כי הוצאתם אתנו אל המדבר הזה להמית את כל קהל הזה ברעב" (שמות ט"ז, ג), או ברפידים: "ויצמא שם העם למים וילן העם על משה, ויאמר למה זה העליִתנו ממצרים להמית אתי ואת בני ואת מקני בצמא".⁷ (שמות י"ז, ג).

אף על פי כן, תגובתם של משה ואהרן לתלונה החדשה חורגת מכל התגובות לתלונות שהיו עד כה. על התלונות הקודמות תמיד הגיב משה בדברים. לעיתים הוא הגיב בדברי מוסר, כגון במדבר סין - "ויאמר משה ואהרן אל כל בני ישראל, ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים" (שמות ט"ז, ו); ולעיתים בצעקה לקב"ה, כמו ברפידים - "ויצעק משה אל ה' לאמר מה אעשה לעם הזה עוד מעט וסקלני" (שמות י"ז, ד). לעומת זאת, במי מריבה משה ואהרן אינם אומרים דבר, אלא תגובתם היא - "ויבא משה ואהרן מפני קהל אל פתח אהל מועד, ויפלו על פניהם" (כ', ו). הנפילה על הפנים אופיינית לחומש במדבר, אך באופן כזה - בלא כל תגובה בדברים - הגיבו משה ואהרן רק פעם אחת, בעקבות חטא המרגלים (י"ד, ה). האמנם תלונת בני ישראל כאן מצדיקה את הקשה שבתגובות, כמו על חטא המרגלים?

מסתבר, שהתגובה החריפה שנקטו בה משה ואהרן היא תוצאה של אכזבתם הגדולה מן הדור החדש. קרוב לארבעים שנה חיכו משה ואהרן לרגע זה. לאחר שמתו דור יוצאי

2 וכך גם ביאר הרמב"ם בהקדמתו למסכת אבות ('שמונה פרקים פ"ד'): "ואתה יודע כי אדון הראשונים והאחרונים, משה רבנו, כבר אמר לו יתעלה: "יען לא האמנתם בי... על אשר מריתם"; "על אשר לא קדשתם" - כל זה. וחטאו עליו השלום היה שנטה אל אחד משני הקצוות במעלה ממעלות המידות, והיא הסבלנות, כאשר נטה אל הכעס באומרו: "שמעו נא המורים". דדק ה' עליו שיהיה איש כמוהו כועס בפני קהל ישראל".

1 בפעמים הנוספות שאנו נתקלים בנפילה על הפנים יש גם דיבור: בתחילת פרשת קרח ועדתו - "וישמע משה ויפל על פניו: וידבר אל קרח ואל כל עדתו לאמר..." (ט"ז, ד-ה); ובהמשכה - "ויפלו על פניהם ויאמרו..." (ט"ז, כא-ב).

ג. "אז ישיר"

מייד לאחר פרשת הנחשים מתוארים מסעות בני ישראל, המובילים לשירת הבאר. כאן אנו יכולים לעמוד על השוואה נוספת בין דור יוצאי מצרים לבין הדור החדש.

דור יוצאי מצרים הגיעו לשיא אמונתם לאחר קריעת ים סוף, כאמור: "וירא ישראל את היד הגדלה אשר עשה ה' במצרים, וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו" (שמות י"ד, לא). כתוצאה ישירה ממדרגה גבוהה זו של אמונה, פתחו משה והעם בשירת הים: "אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' ויאמרו לאמר - אשירה לה' כי גאה גאה..." (שמות ט"ו, א-ב).

במקביל, לאחר חציית נחל ארנון מופיעה שירה נוספת, והפעם - בני ישראל שרים בעצמם, בלא סיוע ודרבון ממשה:

"אז ישיר ישראל את השירה הזאת, עלי באר ענו לה..." (כ"א, יז).

הלשון הדומה מעידה על ההשוואה שבין שתי השירות, שלא נעלמה מעיני חז"ל והמפרשים: "כשם שמספרים בנסי ים סוף - כך יש לספר בנסי נחלי ארנון, שאף כאן נעשו נסים גדולים" (רש"י כ"א, יד). יצויין, שתוכן שירת הבאר מעיד על שיתוף בין מעשי הקב"ה ובין מעשי אדם: מצד אחד, הבאר ניתנה להם ע"י הקב"ה - "הוא הבאר אשר אמר ה' למשה אסף את העם ואתנה להם מים" (כ"א, טו); אך מצד שני, נאמר בשירה - "באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם" (כ"א, יח). תוכן זה עומד בניגוד לתוכן שירת הים, המספרת כולה את סיפור מלחמתו של הקב"ה בעצמו נגד מצרים. מסתבר, אפוא, שהדור החדש עתיד ליטול חלק פעיל יותר בגאולתו מאשר הדור הקודם, הפסיבי.

ד. "ויכחו ישראל לפי חרב"

ההבדל בין התנהגות בני ישראל לפני פרשת הנחשים לבין התנהגותו אחריה בולט גם בהמשך הפרשה. לאחר חטא מי מריבה, כשהתברר שהעם עדיין לא הגיע למדרגה הראויה, משה המשיך לפעול כמנהיג בודד: "וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום..." (כ"י, יד). לעומת זאת, לאחר פרשת הנחשים, לאחר שהעם חזר בתשובה והתחיל דרך חדשה - הרי ששוב אין הוא זקוק לפעילותו של משה, אלא מסוגל לפעול בכוחות עצמו: "וישלח ישראל מלאכים אל סיחון מלך האמרי..." (כ"א, כא-כב).

ואכן, תגובת העם לסירוב שני המלכים להתיר להם לעבור בארצם היא שונה. לאחר שניסיונות השכנוע כשלו ומלך אדום יצא לקראת ישראל - בני ישראל נטו מן הדרך. לעומת זאת, לאחר סירובו של סיחון - בני ישראל יצאו לקראתו למלחמה והכו אותו. מהי הסיבה להבדל זה?

לכאורה, התשובה מפורשת במקום אחר (כפי שביאר הרמב"ן): בפרשת דברים, בעיצומו של הנאום ההיסטורי של משה, נאמר במפורש שאסור להילחם בבני עשו היושבים בשעיר:

"ואת העם צו לאמר - אתם עברים בגבול אחיכם בני עשו הישבים בשעיר, וייראו מכם ושמרתם מאד: אל

משה התפלל ובני ישראל נושעו מצרת הנחשים בעזרת נחש הנחושת; אך יש לשים לב לכך שזוהי הפעם הראשונה שבני ישראל מכירים בחטאם ומודים בו בפה מלא! תופעה זו לא התרחשה כלל בתלונות הקודמות על משה. מדוע דווקא כאן חזרו בני ישראל בתשובה?

נראה, שפרשת הנחשים מסמלת את שינוי דרך ההנהגה של עם ישראל. אחרי פרשת מי מריבה מסתבר שדברי מוסר אינם מספיקים, ועל תלונה יש להגיב במלוא החריפות - בעונש. צעד חריף וחסר-תקדים זה³ נועד לעצור את ההידרדרות, ולהביא את עם ישראל לעבודת ה' מיראה, שתביא את העם בסופו של דבר לאמונה.

ואכן, מכאן ואילך שוב לא התלוננו בני ישראל. תלונת הנחשים הייתה התלונה האחרונה.

מכאן גם מקום להבין את משמעות הענישה דווקא על ידי נחשים. הנחש נועד מתחילת סיפור יציאת מצרים להביא לאמונה מתוך יראה. כשפנה משה לקב"ה במעמד הסנה והביע את חששו - "והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקלי, כי יאמרו לא נראה אליך ה'" (שמות ד', א), מציע לו הקב"ה להשתמש בנחש כדי להביא את העם לאמונה:

"ויאמר אליו ה' - מה זה בידך, ויאמר - מטה: ויאמר - השליכהו ארצה, וישליכהו ארצה ויהי לנחש, וינס משה מפניו: ויאמר ה' אל משה - שלח ידך ואחז בזנבו, וישלח ידו ויחזק בו ויהי למטה בכפו: למען יאמינו כי נראה אליך ה' א-לוהי אבתם, א-לוהי אברהם א-לוהי יצחק וא-לוהי יעקב." (שמות ד', ב-ד)

ואכן, השימוש בנחש ובשאר האותות השיג אז את התוצאה המקווה:

"ויעש האתת לעיני העם: ויאמן העם, וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל וכי ראה את ענים..." (שמות ד', ל-לא)

גם כאן, אפוא, נועד הנחש להביא את העם לאמונה, אלא שבניגוד ליציאת מצרים, שבה נס הנחש אירע רק פעם אחת - לבני הדור החדש יהיה נחש הנחושת תזכורת יומיומית לנוכחות השכינה:

"ויעש משה נחש נחשת וישמהו על הנס, והיה אם נשך הנחש את איש - והביט אל נחש הנחשת וחל". (כ"א, ט)

מובן, שאין זו מציאות אידיאלית. אמונת עם ישראל אינה צריכה להיות מבוססת על פחד מתמיד מנחשים ועל הצלה על ידי נחש הנחושת. אולם לעיתים נדרשים צעדים כגון אלו כדי לשנות מסלול. כעת יש לבחון באיזו מידה הועילה הנהגת הנחש ובאיזו מידה היא תרמה לאמונתם של בני הדור החדש.

3 ענישה מיידית בעקבות תלונה הייתה עד כה רק באירוע אחד - בפרשת המתאוננים: "ויהי העם כמתאוננים רע באזני ה', וישמע ה' ויחר אפו ותבער במ אש ה' ותאכל בקצה המחנה: ויצעק העם אל משה, ויתפלל משה אל ה' ותשקע האש" (כ"א, א-ב). גם שם הענישה המיידית הביאה לצעקת העם אל משה, אך הם לא הכירו בחטאם ולא התחרטו עליו. יש לשים לב, ששם פגע העונש רק "בקצה המחנה", בניגוד לפרשת הנחשים - "וימת עם רב מישראל".

הנחושת, התברר כי דווקא דרך יראת העונש הצליח הדור החדש להתמודד עם בעיותיו. היראה הובילה לאהבה, שהתבטאה בשירת הבאר, ולאחר מכן לאמונה חזקה בה, שהביאה לניצחון הגדול על סיחון ועל עוג. כעת, נפתחה הדרך לבני אותו דור להיכנס לארץ ישראל.

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון, תשס"ד
עורך: יצחק ברט

בית המדרש הוירטואלי של ישיבת הר עציון
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9931456 שלוחה 5
דואל: office@etzion.org.il

תתגרו בם כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל, כי ירשה לעשו נתתי את הר שעיר". (דברים ב', ד-ה)

בניגוד לכך, מסופר שם שמשה צוה מראש להילחם בסיחון לאחר שיסרב לתת לישראל לעבור בגבולו:

"ויאמר ה' אלי - ראה החלתי לתת לפניך את סיחון ואת ארצו, החל רש לרשת את ארצו". (דברים ב', לא)

אולם מדוע הסבר זה אינו מופיע בפרשתנו? בפרשת חוקת אין שום איזכור לדברי ה', לא לפני הפנייה לאדום ולא לפני המלחמה עם סיחון!

נראה, אפוא, ששני החומשים מתארים שתי בחינות שונות של המציאות. נקודת המבט של חומש דברים מבוססת על מעמדן של **האומות** ועל ירושת הארץ: היות שבני שעיר קיבלו נחלה - אין שום טעם להילחם בהם, ואילו ארצו של סיחון מיועדת לירושת בני ישראל. לעומתו, ספר במדבר מציג זווית ראייה שונה, שלפיה היה ראוי שכך יסתיימו שני המפגשים גם בלי קשר למעמדן של ארצות אדום וסיחון. לפי התיאור שבפרשתנו, ההבדל בין שני העימותים נובע ממעשיהם של **ישראל** וממעמדם הרוחני: לאחר חטא מי מריבה, כשהתברר שעם ישראל לא הגיע למדרגה הראויה, אין הוא יכול לצאת למלחמה נגד בני אדום. מבחינה זאת, אי-היציאה למלחמה ממשיך את אזהרת ה' למעפילים לאחר חטא המרגלים - "אל תעלו כי אין ה' בקרבכם, ולא תנגפו לפני איביכם" (ד, מב). לעומת זאת, לאחר פרשת הנחשים ושירת הבאר כבר הגיע העם למדרגה שבה הוא יכול להילחם ולנצח את האומות, ולכן הוא נלחם בסיחון⁴.

לאחר הניצחון על סיחון, כבר סלולה הדרך להבטחת עזרת ה' במלחמה נגד אויבים אחרים. ואכן, בסוף פרשתנו, לפני המלחמה נגד עוג מלך הבשן, מבטיח הקב"ה למשה עזרה במלחמה:

"ויאמר ה' אל משה - אל תירא אתו כי בידך נתתי אתו ואת כל עמו ואת ארצו, ועשית לו כאשר עשית לסיחון מלך האמרי אשר יושב בחשבון: ויכו אתו ואת בניו ואת כל עמו עד בלתי השאיר לו שריד, ויירשו את ארצו". (כ"א, לד-לה)

ה. סיכום

קעת ניתן לסכם את משמעותם החשובה של האירועים בפרשתנו: בתחילת דרכו של הדור השני נראה היה כי אין הוא טוב מקודמו. תחושה זו הביאה לנפילתו של משה במי מריבה. אולם בהמשך, לאחר השימוש החרגי במכת הנחשים ובנחש

4 ואולי כך ניתן גם להסביר הבדל נוסף בין שתי הפרשיות: בפרשת דברים כלל לא נזכר סירובם של בני אדום להצעת ישראל, ואדרבה - נוצר רושם שבני ישראל אכן יכלו לקנות אוכל ומים מבני אדום, בניגוד למפורש בפרשתנו. כך גם נראה מהאיסור לתעב אדומי הנזכר בדברים (כ"ג, ח-ט): בניגוד לעמונים ולמואבים, שלא קידמו את ישראל בלחם ובמים, נראה כאילו האדומים הציעו למכור אוכל ומים לעם ישראל ולכן אסור לתעבם. נראה, שספר דברים ביקש להדגיש בעיקר את המחויבות כלפי אדום, ולפיכך לא פירש את גנותם. זאת לעומת ספר במדבר, שביקש להדגיש את עליבותם של ישראל לאחר חטא מי מריבה, שאף שנתקלו בסירוב לא-מוסרי לבקשתם - לא יכלו להילחם נגד בני אדום.